

Dimitrije POPOVIĆ*

EROTIZAM GORSKOG VIJENCA

Apstrakt: Za analizu književnog djela Petra II Petrovića Njegoša posebno je važan pjesnikov odnos prema ženi. Njegoš ga je izražavao na ambivalentan način, od adoracije do omalovažavanja. U „Gorskom vijencu” pjesnik izražava divljenje ženi u naj-suptilnijim metaforama kojima opisuje lik lijepe Fatime. Takođe ispoljava i agresivni nagon i surov postupak prema Anđeliji, drugom zanimljivom ženskom liku u istom djelu. Drugi dio eseja polemizira sa srpskom književnicom Isidorom Sekulić i njenim stavovima o vladичinom odnosu prema ženi, njegovom doživljaju ljubavi i strasti, posebno izraženom u pjesmi „Paris i Helena”. Problem tumačenja erotizma posebno je važan za dobijanje kompleksnije slike o pjesničkom profilu Petra II Petrovića Njegoša.

Ključne riječi: Njegoš, poezija, ljubav, smrt, eros, psihoanaliza, Isidora Sekulić

Danas kada se obilježava 170 godina od objavljivanja „Gorskog vijenca” razumljiv je pojačan interes za ovo, po općem mišljenju, najbolje i najpopularnije Njegoševo djelo. U ponovnom iščitavanju značenja pjesnikovog rodoljubno-alegorijskog spjeva, svih njegovih misaono poetskih kvaliteta, našu pažnju zaokuplja ono što na izvjestan način provokativno obogaćuje siže djela i baca zanimljivo svjetlo na tragični lik crnogorskog pjesnika. U tom nas smislu zanima delikatno pitanje što se odnosi na onu intimnu stranu Njegoševe ličnosti. Zasigurno nije bilo lako uspostavljati „tužnu armoniju” između prohtjeva tijela ili naslada

* Dimitrije Popović, inostrani član CANU

puti i dostojanstva duhovnog autoriteta vladike što podrazumijeva apstinenciju profanih zadovoljstava. U kolikoj su mjeri stihovi erotskog sadržaja odraz Njegoševih lascivnih fantazama, a u kolikoj odraz vlastitog ljubavnog iskustva transponiranog u literarnu formu? Na ovo pitanje je teško dati decidiran odgovor. Ali upravo nam to daje za pravo da formiramo mišljenje koje se bazira na nekim delikatnim pojedinostima iz pjesnikove biografije i evidentnog erotskog naboja njegovih stihova. „Pustinjak cetinjski” je bez sumnje živio intimno raspeće svoga bića. Poznate su spekulacije o njegovoj ljubavnoj vezi iz Perasta, 1844. godine, koja je po nekima inicirala pjesmu „Noć skuplja vijeka”, zatim javno izražavanje otvorenih simpatija prema slavnoj plesačici Flori Fabrin iz Trsta, što je takođe rezultiralo pjesmom („Tri dana u Triestu”), te na kraju boravci u Veneciji, Beču i Napulju ukazuju na delikatne okolnosti u kojima se nalazio vladika crnogorski. Ova delikatnost u kontekstu intimnih problema ima posebno značenje s obzirom na činjenicu da je Njegoš prvenstveno bio pjesnik. Rođen je kao istinski poeta, a sticajem okolnosti je postao vladika crnogorski. U tom smislu je njegov senzibilitet po prirodi stvari bio posebno izražen u odnosu na žensko biće. Zbog svog pjesničkog dara i društvenog statusa duhovnog i svjetovnog poglavara, Njegoš je kao kršćanin morao biti svjestan stimulativnog djelovanja zabrane. „Za čovjeka se zabrana”, kako kaže Žorž Bataj, „nikada ne javlja bez otkrića zadovoljstva, niti se zadovoljstvo javlja bez otkrića zabrane... unutrašnje iskustvo erotizma traži od onoga ko ga doživljava da u istoj mjeri osjeća zebnju na kojoj se temelji zabrana i želju koja vodi njenom gaženju”.

Pouzdan način oslobađanja unutarnjeg konflikta rezultirao je bogatom poetskom formom Njegoševe stvaralačke osobnosti. Upravo nam pjesnikovo djelo, u ovom slučaju „Gorski vijenac”, otkriva složenost Njegoševog erosa, upućuje na specifičnost vladičinog libida. Posebno je zanimljivo Mustaj-kadijino divljenje lijepoj Fatimi. To se divljenje ostvaruje inventivnim metaforama iznimne izražajnosti poput one „usne su joj ružom uždene”. Arhaična riječ „uždene” gotovo idealno izražava pjesnikovu strastvenu prirodu. Crvene usne gore od mirisa što raspaljuje požudu. Da li je Njegoš u Mustaj-kadijinom divljenju lijepoj Fatimi projicirao sopstveno divljenje rafiniranom istočnjačkom erosu, ljepoti hurija, pitanje je oko kojeg su se razilazila mišljenja tumača pjesnikovog djela. Ono što je posebno zanimljivo u opčinjenosti zanosnom

muslimankom dokazuje da je i Njegoš imao svog „anđela bizarnosti”. Klimaks divljenja prema Fatiminom tijelu izražen je završnim stihom: „Blago odru na kome počine”. S aspekta psihoanalitičkog tumačenja ovoga stiha, mogu se naći zanimljive interpretacije. Zašto je pjesnik izabrao odar? Zašto zavidi odru? Je li prožimanje erosa i smrti neizbježno, bolje reći nužno? Da li Njegoš do te mjere osjeća ljepotu ženskog tijela da se (ne)svjesno želi poistovjetiti s odrom? Njegovo se biće projicira u odar jer neposredno želi osjetiti tijelo žene. Nakon pokopa Fatiminog tijela ostaje sjećanje na iskustvo sjedinjenja. Ostaje snažno osjećanje tijela kao zanosna uspomena koja će vječno živjeti u odru, u pjesniku kao odru vlastite neutažene žudnje. Toliko je lijepa da je i mrtvu želi.

Treba reći da proces stvaranja pjesme, uz nadahnuće, uključuje i pjesnikovo racionalno biće. Dakle, osim intuitivnog i smišljeno oblikovanje djela. (O ovome nam je Edgar Allan Poe ostavio dragocjeno svjedočanstvo u svojoj čuvenoj „Filozofiji kompozicije”.) Prema tome, odar je kao predmet svjesno izabran. On je predmet pasivnog posredovanja pjesnika s predmetom njegove želje ili kako bi se psihoanalitičarskim rječnikom kazalo „transfer ega na predmet”. Žena je za pjesnika lijepa i u smrti. Sumnjamo da je u ovom slučaju riječ o Njegoševim nekrofilskim sklonostima. Njegoševa poetska strategija u kontekstu erotskog je iznimno efikasna. Bazirana je na potenciranom kontrastu. Umjesto lirskog završetka u nizanju metafora, Njegoš poetira bizarnim ekstremom. Senzualnost, požuda i strast egzistiraju u domenu smrti. Zavodljiva ljepota erosa transferira se u nekrofilno. U lijepoj Fatimi položenoj na odar, adoracija ženstva dovedena je do paroksizma. Na taj način je sprega erosa i tanatosa u „Gorskom vijencu” izražena na osebujan način. Sagledano kroz kontekst potisnutih želja i zatomljenih nagona, odar može biti i projekcija pjesnikovih nerealiziranih žudnji. Ne daje li nam Njegoš za pravo da pomišljamo i na fenomen „pogrebnog fetišizma”? Odar može poprimiti i značenje korotne postelje na kojem će ležati Fatimino tijelo. Pjesnik sugerira u svijesti čitatelja morbidnu sliku afektivnog naboja. Završni Njegošev stih o zanosnoj Fatimi nije samo neumitna spoznaja o neminovnosti smrti nego i dokaz da se smrt nadilazi, nadživljava erosom poezije. Smrt je u funkciji privlačne snage erotizma. Vladika je svjestan da tragična realnost življenja kroz poeziju ulazi u metafizičke dimenzije u kojima se izražava njegova neuništiva potreba za ljepotom erosa.

Fenomen erosa i smrti u „Gorskom vijencu” ogleda se i u liku Vuka Mandušića. Njegoš ga prikazuje kao oličenje ratničke hrabrosti i junaka meka srca kojem ženska ljepota može zavrtjeti svijet oko glave („Kad je viđu da se smije mlada, svijet mi se oko glave vrti”). Ali neustrašivi junak će izraziti prema ženi i agresivni karakter svoje prirode. U protivrječnosti svoga bića, Mandušić se ipak suzdržava o prestup. U tome ga sprečavaju moralne skrupule. Da nije, kako kaže, „devetorostruki kum” s banom Milonjićem „bi mu mladu snahu ugrabio” i s njom bježao po svijetu. Da li se presmjelo pitati je li kumstvo poetski supstitut za mantiju? Da Njegoš nije poglavar crkve, „ugrabio” bi Milicu Stojadinović, Srpkinju, kao što je jednom prilikom izjavio: „Da nijesam vladika, eto knjeginje Crnoj Gori”.

U kontekstu hrišćanskog poimanja ženskog tijela, demonska dimenzija erosa je na djelu. Mandušića upravo „đavo jednu večer nagna” da noći u kolibi Milonjića. I ovdje Njegoš efektно sprovodi pjesničku strategiju. Radnja se događa u tajanstvenom okrilju noći. Mandušićeva opčinjenost ženskom ljepotom sagledana je takođe u kontekstu smrti. I ovom se prilikom smrt javlja kao glavni motiv koji afirmira eros. „Noć je mješena”, pred zoru „vatra gori nasred sjenokosa”, stvarnost sna puna je fine simbolike. Zanosna snaha sjedi pored vatre i češlja niz grudi dugu raspuštenu kosu što joj pada „niže pojasa”. „Tuži mlada đevera Andriju”. Junak, voajer, zadivljen je ženskom ljepotom. Riječi ga njene za „srce ujedaju”. Opčinjen njome „plače ka malo dijete”. Ljepota žene je toliko moćna i toliko zavodljiva da Mandušić zavidi Andriji što je poginuo, jer: „lijepa li ga usta ožališe, lijepa li ga oči oplakaše”. Njegošev erotski ekstrem dovodi do perverznoг izražavanja opčinjavajuće moći erosa. Živi Mandušić zbog ljepote žene zavidi mrtvom Andriji. Atributi ženine ljepote vrijedni su Andrijine smrti ne samo za Mandušića nego i za bana Milonjića.

Ali crnogorski vitez nije samo slab na ženske čari. Prema svojoj snahi koja je bila opsjednuta đavolom, izražava sadističku prirodu svoga bića. Mandušić nema Isusovu moć da može osloboditi ženu vlasti demona kao Mesija Mariju Magdalenu. Kako ni molitve po manastirima nijesu pomagale egzorcizmu junakove snahe Anđelije, Mandušić primjenjuje krajnje surov način „ozdravljenja”. Fizičko kažnjavanje tijela pokazalo se efikasnim. „Te ja uzmi trostruku kandžiju, uženi joj meso u košulju”. Na ovakav način sofoklovskog smisla za surovost i sirovost

poetskog detalja, Njegoš pokazuje sadističku osobinu svoje fantazije. Čitatelju se snažno sugerira nanošenje fizičke boli opsjednutoj ženi kojoj su meso i košulja u krvi sjedinjeni u bolnom tijelu. Psihoanaliza bi u ovom detalju našla desadovsko uživanje u nanošenju bola zlostavljanoj ženi. (Isidora Sekulić povodom detalja kažnjavanja navodi maliciozno da je to „crnogorski način”, kao da pripadnici drugih nacija ne ispoljavaju agresivnost prema ženama.)

Na kraju ovog sažetog osvrtta treba reći da je Njegoš imao apsolutne sklonosti prema ženama, koje su u pjesničkoj formi izražene u rasponu od lirskog zanosa do grubijanskog izivljavanja. U pjesnikovom tragičnom biću erotizam pomiruje svoje suprotnosti. Rade Tomov i Petar II su dva lica iste osobnosti. „Gorski vijenac” je poetsko ogledalo u kojem se nenametljivo, ali snažno zrcale fatalna lica erosa.

Uvijek zanimljiv i intrigantan, Njegošev odnos prema ženama nameće problem obrade ženskih likova u pjesnikovom djelu. Njegošev stav prema ženi je bio ambivalentan. S jedne strane, divljenje koje poprima oblik adoracije, s druge — sumnjičavost i omalovažavanje. Kako je temat Njegoš i žene veoma složen i zahtijeva veliku elaboraciju, ovom ćemo prilikom obratiti pozornost na neke problematične stavove koje je izrazila Isidora Sekulić o crnogorskom pjesniku i vladici. U njenoj čuvenoj knjizi „Njegošu knjiga duboke odanosti”, pored spisateljičinog ironičnog odnosa prema Vuku Mandušiću kao „stručnjaku za snahe”, poseban komentar zaslužuje odnos prema erotizmu u Njegoševom djelu. Srpska književnica kaže kako „Vladičine ljubavi nisu bile ni ljubavni život ni ljubavne veze nego kurjačka glad i zasićenje”. U najmanju ruku čudi pomanjkanje Isidorinog pjesničkog rafinmana kada upotrebljava vulgarnu metaforu za vladiku i pjesnika kao što je „kurjačka glad”. Očito je za Isidoru Sekulić Njegoševa mantija odviše crna i neprozirna, te nije u stanju suptilnije prodrijeti u one zamršene slojeve vladičinog ega prožete erosom. Spisateljica zaboravlja da je onaj kome se bezgranično divi i koga naziva „monahom”, u stvari, čovjek strasti, čovjek one romantičarske prirode kome je vrednija jedna ljubavna noć od cijelog jednog vijeka. Očito da ugledna pjesnikinja vidi i doživljava Njegoša sputanog crkvenim statusom, koji, kad mu se ukaže prilika, izivljava svoje nagone poput spomenute podmukle krvoločne zvijeri. Ovakav vulgarno jednostran pristup ukazuje prije svega na nerazumijevanje, kao i nemogućnost da se prodre dublje

u psihologiju muškarca kakav je bio Njegoš. Poznato je da je vladika volio žene i upravo je živio te „ljubavne veze” na intenzivan način, u onim mogućnostima kakve su mu dozvoljavale date okolnosti. Njegoš je živio i osjećao ljubav koju je i htio i smio pokazivati i izražavati, što je dokazao i u životu i u poeziji.

Povodom pjesme „Paris i Helena”, poznatijom pod imenom „Noć skuplja vijeka”, Isidora Sekulić će zapisati da je to pjesma „velikog pjesnika ali monaha”. Što se želi istaći ovakvom konstatacijom? Riječ „ali” čini se ključnom jer Isidora očito smatra da autorstvo monaha umanjuje vrijednost djela. Mantija pjesnikinji opet zamućuje pogled, sprečava da jasno vidi tvorca pjesme kao muškarca, strastvenog mladog čovjeka koji pjeva o jednom ljubavnom iskustvu. Stoga, treba opet naglasiti kako banaliziranje Njegoševog erosa kao „pjane kurjačke gladi” svodi predstavu o pjesniku na slijepo oslobađanje potisnutoga nagona prisilne apstinencije u puki seksualni konzumerizam žene kao objekta.

Isidora Sekulić tvrdi kako su Njegoševe žene „vizije muškaraca, ne ličnosti, i ne duhovna bića”. Te „lepotice telom”, nastavlja pjesnikinja, te „vile mahom su bezimene ili nose samo ime bez prezimena”. Takođe navodi, povodom pjesme „Noć skuplja vijeka”, kako žena nema „ličnog lika”, ima samo „delove tela”. Očigledno se ovdje radi o dubljem nesporazumu, rekli bismo feminističkom stavu srpske spisateljice. Kao da opet zanemaruje činjenicu da je njen „monah” vrhunski poeta opčinjen ženskom ljepotom. Ta depersonalizacija žene nema osnova jer je ona, u stvari, u funkciji isticanja, odnosno afirmacije onog općeg pojma ženstva kao pjesnikovog ideala. Ona (žena) je „sovršenstvo tvorenja, tajanstvene sile božje, ništa ljepše nit je kada niti od nje stvorit može!” Naravno da su Njegoševe žene „lepotice telom”. Pjesnik je senzibilan esteta i u svakoj od žena s kojom je bio u intimnom odnosu, o kojima je sanjao i sa zanosom pjevao nalazio je ono iskonsko žensko, ono što ga je u intimnim trenucima opčinjavalo i očaravalo, kao što u pjesmi „Noć skuplja vijeka” dovodi ni manje ni više nego do ludila. „Crna kosa na valove niz rajске se igra grudi... O divoto! Čudo, smrtni ere sada ne poludi!” Pjesnikova opijenost ženskom ljepotom, senzibilnošću i erosom dovodi ga do nadilaženja svjetovnog iskustva, do fenomena čuda. Na granici je onostranog. Kada je u pitanju opčinjenost ženinom ljepotom, treba u ovom Njegoševom slučaju obratiti pozornost na pjesnikov zdravstveni status. Bolovao je od tuberkuloze pluća.

Poznato je da je kod oboljelih od ove vrste bolesti posebno naglašen seksualni nagon. Takođe, što se tiče procesa u mozgu u stanju čovjekove zaljubljenosti, limbički korteks nije pod utjecajem volje. Transmiteri se između neurona pojačano luče. Zaljubljeni nije u stanju racionalno rasuđivati. U narodu se kaže da je čovjek zbog ljubavi „izgubio glavu”. Vidjeli smo kako se junaku Mandušiću od ženske ljepote „svijet oko glave vrti”.

Druga zamjerka Isidorinom shvaćanju Njegoševog pristupa ženi ogleda se u konstataciji da vladika i pjesnik govori samo o djelovima ženskog tijela. Ovo „samo” nas upućuje na jedan poetski problem — na razini jezika kao pjesničkog idioma i na simboličko značenje stiha. Treba podsjetiti kako je Roland Barthes utvrdio da jezik, budući analitičan, ne može obuhvatiti tijelo u cjelini. „Tijelo je uvijek izvan jezika. Može se govoriti samo o djelovima tijela”, kaže Barthes. Upravo djelovi ženskog tijela o kojima piše Njegoš, za koje nalazi inventivne metafore izražene vrhunskim lirskim rafinmanom, jesu detalji u kojima se pjesnikovim umijećem doseže simbolično onaj žuđeni totalitet korpusa i bića prožet tajnama erotske energije. To su detalji tijela žene, poput senzualnih mikrokozama. Kada smo kod Njegoševih omiljenih termina mikrokozam i makrokozam, a u kontekstu erotizma, možda je potrebno spomenuti i onaj famozni srednjovjekovni „nox microcozma” čije se središte nalazi u preponama, a rubovi kružnice u predjelu pupka i koljena. Takođe je problematična konstatacija Isidore Sekulić da je Njegoš „nezasito gledao ljepotu”. Njegošu je rođenjem dat osjećaj za lijepo. Ljepota ga je nadahnjivala. Možda bi bio adekvatniji izraz da je pjesnik ljepotu gledao sa strašću, da ga je ljepota zanosila. Takođe je nespretna i neadekvatna formulacija da je Njegoš „kad je smeo halapljivo uzimao i krao ljubav”. Halapljiv je onaj koji je bez mjere i stila. Njegošu se ljubav prije nudila nego što bi je on krao. On ju je davao. Ovdje nam se nameće kao izazvana asocijacija konzumiranje hrane, koja posredno takođe ima veze s erotizmom. Posljednja stvar koju bi gurman učinio jest da se najede. On uživa u hrani. Njegoš je uživao u ljepoti erosa, a nije ga halapljivo konzumirao. Mantija prijeći pjesnikinju da sagleda prirodu erosa u vladčinom pjesničkom biću koji bi za apsolutnu ljepotu doživljenog ljubavnog zanosa „dao sve slave”.

Poput kakvog romantičarskog alkemičara, Njegoš je od erosa ženskog tijela stvarao zlato poezije. Nalazio je inspirativni eros u znanim

i neznanim ženama, iz Perasta, Trsta, Venecije, Beča i Napulja. Nakon boravka u svjetskim gradovima, u kojima je priman s visokim poštovanjem i počastima, povratak u cetinjsku pustinju samo mu je podražavao čuvstva i sjećanja, što je njegov pjesnički senzibilitet prožimalo blagotvornim darom i činilo da mu se „duša zaždi vatrom poezije”.

Dimitrije POPOVIĆ

THE EROTICISM OF *THE MOUNTAIN WREATH*

Summary

In literary work of Petar II Petrović Njegoš's, the attitude towards women is of special significance. Njegoš's approach is ambivalent, from adoration to disrespect. In his *The Mountain Wreath* the poet expresses his adoration through subtle metamorphoses with which he describes the character of beautiful Fatima. Yet, in the same story he expresses aggressive urges and cruel acts towards another female character, Anđelija. Second part of this essay polemically engages with Serbian literate Isidora Sekulić, and her stance towards Njegoš's attitude and his expressed experience of passion and love (especially in his poem *Paris and Helen*). It is important to address the analytical challenge of eroticism in order to gain better perspective of the complexity of poetic profile of Petar II Petrović Njegoš.

Key words: Njegoš, poetry, love, eros, death, psychoanalysis, Isidora Sekulić